

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՀ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Հայ բանասիրության ֆակուլտետի՝
ակադ. Հրանդ Թամրազեանի անուն
Հայ գրականության պատմության
ամբիոնի հայցորդ

ԱՆՄԱՀ ՔԵՐԹՈՂԸ՝ ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ (Ծննդեան 190-ամեակի առթիւ)

19-րդ դարի երկրորդ կեսի արեւմտահայ աշխարհաբար բանաստեղծության զարգացումը եւ դասական լեզուի ձեւաւորումը կապուած են հիմնականում երեք հեղինակների անուն հետ՝ Դ. Ալիշան, Մ. Պէշիկթաշլեան եւ Պ. Դուրեան: Նրանցից իւրաքանչիւրն իր առանձնայատուկ տեղն ունի այդ գործում:

Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանը բանաստեղծի իր կենսագրութիւնը սկսեց գրաբար քերթուածներով: Դրական դաստիարակութիւնն էր պատճառը, ժամանակակից-նախորդների՝ Ա. Բագրատունու եւ Դ. Ալիշանի ազդեցութիւնը, գրական ականդո՞թը, թէ՞ ուղղակի նախասիրութեան ու համոզումի խնդիր էր՝ դժուար է ասել: Թերեւս եւ մէկը, եւ միւսը, կամ գուցէ աւելի շատ առաջինը: «Աշխարհաբարի նկատմամբ նրա ունեցած վաղեմի համարումը»¹, ասել է թէ՛ համակրանքը, իրականում որոշակի շրջանակներ ունէր: Ժամանակի աշխարհաբարով գրուած մի շարք ճառերի եւ մեզանում առաջին աշխարհաբար դրամայի («Կոռնակ») հեղինակի վերաբերմունքը նոր հայերէնի նկատմամբ հիմնաւոր պատճառ ունի. հասկանալի լինել լսարանին: «Նա տեսաւ,- գրում է Վ. Թէրզիբաշեանը,- որ հասարակութիւնը կը սառչէ թատրոնից, երբ այդտեղ շարունակեն բեմադրել գրաբար անհասկանալի լեզուով պիեսներ: Անհրաժեշտ էր ներկայացումներ տալ աշխարհաբար, ժողովրդին հասկանալի լեզուով»²:

Պէշիկթաշլեանի աշխարհաբարը, թատերգութիւնների ու ճառերի մէջ, շատ պարզ է ու գեղեցիկ, քիչ ունի գրաբարի խառնուրդ. ոտանաւորների մէջ լեզուն շատ աւելի գրաբարախառն է, եւ դա բացատրուում է օգտակար լինելու այն տիրակալական ձգտումով, որով տողորուած էր Պէշիկթաշլեանը այդ թատերգութիւններն ու ճառերը գրելու ժամանակ: Աշխարհաբարը՝ նրա արձակում՝ զմայլելի է ընդհանրապէս, եւ կարող է համարուել մեր նոր լեզուի գրական կազմաւորումը նպաստաւորող առաջին քայլերից մէկը:

Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանը ծնուել է 1828 թ. Կ. Պոլսի Օրթագիւղ թաղամասում: Մինաս Չերազի վկայութեամբ, նրա հայրը՝ դերձակ Ռափայէլ Պէշիկթաշլեանը, մէկն է եղել այն 12 000 հայերից, որոնց 1827 թ. Սուլթանը աքսորեց Փոքր Ասիայի խորքերը:

¹ Սաֆարեան Վ., Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, Երեւան, 1972, էջ 83:

² Թէրզիբաշեան Վ., Հայ դրամատուրգիայի պատմութիւն, գիրք Ա, Երեւան 1959, էջ 319: (Տե՛ս նաեւ Անտիսեան Յու. Ս., Արեւմտահայ բանաստեղծութեան լեզուի պատմութիւնից. Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, Բե՛շ, 2002, ք. 2, էջ 57-67):

Ծնողների մահից յետոյ Մ. Պէշիկթաշլեանը շուտով կորցնում է իր խորթ, բայց անսահման բարի մօրը եւ քոյրերին, մնալով մէն-մենակ աշխարհի հետ: Նախնական կրթութիւնը ստանում է Կ. Պոլսի մխիթարեան վարժարաններում մինչեւ 1839 թ.: 1839-1845 թթ. նա սովորում է Պադուայի (Իտալիա) Մուրատեան վարժարանում, որը նրա համար մեծ նշանակութիւն է ունեցել: Պադուայում նրա սովորելու տարիները համընկան իտալական ժողովրդի ազատագրական պայքարի բուռն վերելքի շրջանին:

1856 թ. վերջերին Պէշիկթաշլեանի ջանքերով Օրթագիւղն ունեցաւ իր թատերաբեմը: Նա եղաւ գիւղում առաջին անգամ թատերախումբ կազմողը, որին մասնակցեցին անձնուէր երիտասարդներ՝ բոլորն էլ Մուրատեան կամ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանից: Հայ թատրոնի ու թատերգութեան պատմութիւնը, իրաւամբ, մեր նոր թատրոնի սկիզբն է համարում Պէշիկթաշլեանի հիմնադրած թատրոնը: Այն դրամաները, որոնցով հէնց սկզբից Մ. Պէշիկթաշլեանը ներկայացել է պոլսահայ հանդիսականին, եւ որոնք մաքուր աշխարհիկ լեզուով թարգմանուած առաջին թատերգութիւններն էին հայոց մեջ, եղել են իր «Կոռնակը», Վոլտերի «Կեսարի մահը» եւ Ալֆիերիի «Սաւուրը եւ Բրուտոսը»: Իսկ սա ցոյց է տալիս, որ հայ նոր թատրոնին նուիրուելուց կամ այն ստեղծելուց առաջ Պէշիկթաշլեանը տեսականօրէն եւ գործնականօրէն պատրաստուած է եղել դրան: Թատերական գործին անցնելը նրա երկար մտահոգութեան արդիւնք է եղել եւ ոչ թէ յանկարծակի ոգեւորութեան հետեւանք, ինչպէս նշուել է յաճախ: Պէշիկթաշլեանը հանդիսականների ուշադրութիւնը վառ պահելու ու նրանց սրտում հայրենիքի սուրբ սէրը արծարծելու համար, իր ողբերգութիւնների նիւթերը քաղել էր ազգային պատմութիւնից, ամենայնովի տեսարաններով նրանց ցոյց տալու համար սիրոյ, միութեան, եղբայրութեան բարի օրինակները եւ միեւնոյն ժամանակ մատնացոյց անելու ատելութեան, երկպառակութեան, մատնութեան ու նախանձի տխուր հետեւանքները, որոնցից մեծապէս տուժել են հայերը անցեալում³:

1846 թ. սկսում է Պէշիկթաշլեանի հասարակական գործունէութիւնը եւ տեւում մինչեւ կեանքի վերջին օրերը: 1846 թ. Կ. Պոլսում Մ. Պէշիկթաշլեանի նախաձեռնութեամբ եւ ակտիւ մասնակցութեամբ հիմնադրւում է «Համազգեաց ընկերութիւնը»: Նա եղել է նաեւ «Համազգեաց ընկերութեան» գաղափարական ղեկավարներից մէկը: Աւելի քան հինգ տարի «Համազգեացի» շուրջ ծաւալուած պայքարը առիթ ու դրդապատճառ է դարձել Պէշիկթաշլեանի՝ տարբեր ժանրերի 6 ստեղծագործութիւնների երեւան գալուն: Երկու ճառ «Խօսեցեալ ի կանառ ընկերութեանն Համազգեաց», «Ի նորակերտ ժողովարանն Համազգեաց խօսեցեալ», մի ձօն ընկերութեան տարելիցի առթիւ գրած՝ «Ողջոյն քեզ, ով հրաշակերտ տաճար վեհին իմաստութեան», ընկերութեան հակառակորդներին մերկացնող երկու երգիծական չափածոյ գործ՝ «Հանելուկ», «Մխիթարեան եմք աշակերտ» եւ վերջապէս «Համազգեացի» պայքարի անմիջական շարունակութիւնը հանդիսացող «Կոռնակ» դրաման, ահա այն վկաները, որ Պէշիկթաշլեանի անուան հետ են կապում «Համազգեացը»: Իսկ ընկերութեան նախնական հաւաքներից առաջինում արտասանած նրա ճառը դարձել է նոյն ընկերութեան հետագայում ձեւաւորուած ծրագրի ու գործելակերպի առանցքը:

Պէշիկթաշլեանի հասարակական գործունէութեան առաջին շրջանը՝ 1846-1852 թթ., ամբողջովին լցուած ու յագեցած է «Համազգեացով»: Ընկերութեան ծրագրում առաջադրուած մի շարք կէտեր հետագայում դառնում են այլ ընկերութիւնների ու կազմակերպութիւնների առաջացման խթան ու շարժառիթ, որոնցից մէկի՝ «Թանգարան վերձանութեան» հիմնադրմանը իր ակտիւ մասնակցութիւնն է ունեցել Պէշիկթաշլեանը:

³ Պիպեռեան Ա., Մ. Պէշիկթաշլեան մեծ բանաստեղծի կեանքն ու գործերը, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 21-22:

Պէշիկթաշլեանի հասարակական գործունէութեան էջերից է 1859 թ. վերջերին Մուրատեան-Ռափայէլեան վարժարանների նախկին սաների միութեան ստեղծումը: Ընկերութիւնը եղել է «Համագգեացի» հետեւորդ մի հաստատութիւն կամ նրա հեռւոր արձագանքներից մէկը: Ընկերութեան ոգին ու գլխաւոր դէմքը Մ. Պէշիկթաշլեանն էր: Նա էր նախագահում երեկոյթներին, բոլորից առաջ բանախօսում ու իր հայրենասիրական ճառերով զմայլում ունկնդիրներին⁴, դժբախտաբար նրա մահից յետոյ ընկերութիւնը հազիւ կարողացաւ պահել իր գոյութիւնը 10-12 տարի (1860-1872): Պէշիկթաշլեանը ակտիւօրէն մասնակցել եւ ղեկավար դեր է կատարել 1860 թ. օգոստոսին Կ. Պոլսում հիմնադրուած «Անճնուեք ընկերութեան» աշխատանքներին, որոնց նպատակն էր ձրի ուսում եւ գրագիտութիւն տալ Պոլսում եղած գաւառահայ պանդուխտներին⁵:

Պէշիկթաշլեանի նուիրումները հայ ազգային-ազատագրական շարժմանը առաւել ամբողջութեամբ դրսեւորուել է 1860-ական թթ.: Այդ տարիների պոլսահայ կեանքի ամենա-ակնառու երեկոյթներից մէկը եղել է «Բարեգործական ընկերութիւնը», որը հիմնադրուել է 1860 թ. սեպտեմբերին: «Բարեգործականի» նպատակն էր Կիլիկիայի արգասաբեր հողերում զարգացնել երկրագործութիւնը՝ նախնական վարժարաններ հիմնելով, ուր աշակերտները նախնական կրթութեան հետ պիտի ստանային նաեւ երկրագործական ծանօթութիւններ եւ արհեստական գիտելիքներ, դժբախտաբար «Բարեգործականը» այդպէս էլ չհասաւ իր ազնիւ նպատակին, քանի որ վրայ հասաւ հալածանքը եւ կասեցրեց իր քայլերը:

Պէշիկթաշլեանի նման գեղարուեստական միտք ունեցող բանաստեղծը, բնականաբար պիտի ունենար նաեւ երաժշտական ճաշակ, եւ իրաւամբ տեղ պիտի ունենար հայ նոր երգի ու երաժշտութեան պատմութեան մէջ: 1850-1860-ական թթ. հայ երգն ու երաժշտութիւնը լուրջ բեկում ու տեղաշարժ ապրեցին: Այդ ուղղութեամբ երաժիշտներից բացի մեծ դեր էին կատարում նաեւ բանաստեղծներն ու հասարակական գործիչները: 1856 թ. լոյս տեսաւ Ռ. Պատկանեանի «Ազգային երգարան հայոց» ժողովածուն, որը նպատակ ունէր նպաստել հայ նոր երգի առաջացմանը: Այդ ժողովածուն անմիջապէս արժանացաւ Մ. Նալպանտեանի ուշադրութեանը եւ բարձր գնահատականին: Մեծ յեղափոխական-դեմոկրատը այդտեղ գտաւ շատ երգեր, որոնք «հայոց հոգւոյ եւ սրտի պահանջները» բաւարարող եւ ժամանակակից երգեր էին, որոնց շնորհիւ այդ երգարանը Նալպանտեանը կոչեց «Մի օրինաւոր այլոց երգարան»: Հայ երգին առաջադրուող պահանջները կատարելու համար Պէշիկթաշլեանը գրում եւ յօրինում է բազմաթիւ երգեր: Այդ ուղղութեամբ կատարած քայլերից մէկն է 1849 թ. Դ. Ալիշանի «Բա՛մ-փորոտան» երգի համար երաժշտութիւն յօրինելը, իհարկէ ոչ այն, որը այսօր երգւում է:

Պէշիկթաշլեանը գործուն մասնակցութիւն է ունեցել 1862 թ. Կ. Պոլսում հիմնադրուած «Երաժշտական ընկերութեան» եւ երաժշտական ամսագրերի աշխատանքներին, ընկերութեան անդամների՝ Տիգրան Չուխաճեանի եւ Գաբրիէլ Երանեանի հետ միասին: Բացի այն, որ գրում ու յօրինում էր երգեր, որոնք յաճախ խմբագրւում էին Պոլսի նշանաւոր երաժիշտների կողմից, նա իր պիեսների բեմադրութեան ժամանակ օգտագործում էր Վէրտիի, Տօնիցեթիի ստեղծագործութիւններից⁶:

⁴ Մուրատ-Ռափայէլեան նախկին աշակերտների միութիւնը ունէր նուիրական պարտականութիւն, 1869-ից սկսած, ամէն տարի, Պէշիկթաշլեանի մահուան տարելիցի օրը (նոյեմբերի 28) ուխտագնացութիւն կատարել իր գերեզմանին, հանդիսաւոր յարգանք ընծայելու համար անմահ բանաստեղծի անմոռանալի յիշատակին. այդ օրը տխրագգեաց խոտն բազմութիւն էր միշտ բոլորում իր սգաւոր գերեզմանի շուրջ՝ միաբերան երգելու համար հայրենասէր ֆերթողի «Եղբայր եմք մեք որ մըրըրկաւ էինք գատուած» հոգեզուարն ու գեղաձայն երգը:

⁵ Նոյն տեղում, էջ 26:

⁶ Նոյն տեղում, էջ 28-34:

Պէշիկթաշլեանի հասարակական եւ գրական գործունէութեան կարեւոր ասպարէզներէից մէկն էլ մանկավարժութիւնն է, ուր նոյնպէս փայլատակեց Պէշիկթաշլեանի բազմաշող հոգու բոցը: Մանկավարժութեամբ նա զբաղուել է շուրջ քսան տարի: Երկար տարիներ հայերէն եւ ֆրանսերէն է դասաւանդել Կ. Պոլսի Լուսաւորչեան, Թարգմանչաց, Հռիփսիմեանց վարժարաններում, ինչպէս նաեւ մի շարք մեծահարուստ ընտանիքներում: Նրա մանկավարժական գործունէութեան արգասիքներից մէկն էլ այն է, որ հայերէնից ու հայկական իրականութիւնից կտրուած Սրբուհի Տիւսապը իր ուսուցչի ազդեցութեամբ դարձաւ արեւմտահայ գրականութեան նշանաւոր դէմքերից մէկը:

Պէշիկթաշլեան մանկավարժը նոր նպատակ ու խնդիրներ է առաջադրել հայ դպրոցին: Մանկավարժութիւնը նրա համար եղել է համազգային առաջադիմական շարժման կարեւոր օղակներից մէկը: Միայն դրանով կարելի է լինում բացատրել ու հասկանալ այն սէրն ու նուիրումները, որ նա ցուցաբերել է դպրոցի եւ մանկավարժութեան նկատմամբ: Պէշիկթաշլեանի բարոյական մարդկային չքնաղ ձիրքերը, գումարուելով նոր դպրոցի տեսական դրոյթներին ու նորոյթներին, ակնառու արդիւնքներ են տուել հայ մանկավարժութեան պատմութեան մէջ:

Պէշիկթաշլեանի գրական ժառանգութիւնը բաղկացած է շուրջ վաթսուն քերթուածներից, չորս ճառերից և մի քանի թատերգութիւններից: Թատերգութիւնները մասամբ թարգմանութիւններ են կամ՝ նմանողութիւն. «Առշակ Բ»-ը, «Կոռնակ»-ը, «Վահան»-ը եւ «Վահէ»-ն հետեւողութեամբ շարադրուած ինքնագիր խաղեր են, բայց մեծ արժէք չունեն, ո՛չ պատմական ուսումնասիրութեան տեսակէտից, ո՛չ զուտ արւեստի տեսակէտից: Նրանց մէջ, տեղ-տեղ կան որոշ բարոյական սկզբունքներ քարոզող կտորներ, երբեմն կան տեսարաններ՝ որոնք բաւական բեմական են ու յուզիչ, բայց հոգեբանութիւնը չափազանց հարեւանցի է, տիպարները մակերեւութային ու միակտուր⁷:

Գրեթէ միեւնոյն բանը կարելի է ասել ճառերի համար. աւելի հայրենասէրի արարքներ են, քան գրական ստեղծագործութիւններ: Նրանց մէջ պէտք չէ փնտռել խորաթափանց եւ մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն, սուր տեսութիւններ, ոչ էլ նըրբաքանդակ ոճ: Սակայն, այդ ճառերում կան հատուածներ, ուր ոճը, ուժեղ, թրթռուն յուզմունքով մի պահ բարձրանում է մինչեւ Պէշիկթաշլեանի «երգ»-երի նուրբ ինքնատիպութիւնը: Դրանք երգեր են միեւնոյն ձգտումով եւ զգացումով գրուած, կարծես հանրութեանը աւելի մատչելի դառնալու համար՝ ընդլայնուած արձակով, բայց ունենալով զգացման այն անկեղծութիւնը, պարզութիւնը եւ ջերմութիւնը, որ գտնում ենք նրա երգերում:

Պէշիկթաշլեանի գրական գործի ամենակարեւոր մասը՝ անվիճելի կերպով՝ իր բանաստեղծութիւններն են, որոնք ունեն չորս փուլ: Դրանցից առաջինը 1845-1850-ական թուականների շրջանն է, երբ Մխիթարեան դպրոցներում բանաստեղծական նախափորձեր անող Պէշիկթաշլեանը ամբողջովին իր վարդապետ ուսուցիչների ազդեցութեամբ գրում է երգեր, ցոյց տալիս Մխիթարեան պոեզիայի նիւթի եւ պոետիկայի փայլուն իմացութիւն («Նուազ ի մահն Յիսուսի», «Ի նահատակութիւն Վարդանանց», «Բացան դռնմ նոր տաւոյս», «Յոնաթանիւն Վ. Հ. Գէորգայ վարդապետի արքայ Մխիթարեան ուխտին»): Այնուհետեւ նոյն տարիներին ունենում է որոնումներ, անբաւարարուածութիւն, որից նրան ելք պիտի նախանշի Դ. Ալիշանի «Երգ նահապետի» շարքը: Որոնումները վերջանում են 1850 թ. շեմին:

1850-ական թուականների ընթացքում Պէշիկթաշլեանը ստեղծում է այդ տաս-

⁷ Զօպանեան Ա., Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի կեանքը եւ գործը, Փարիզ, 1907, էջ 227:

նամեակի հայ պոեզիայի ընտիր էջերը «Եղբայր եմք մեք», «Գարուն» բանաստեղծութիւնները, որոնք մի նոր որակ էին հայ պոեզիայի պատմութեան մէջ: Զափազանցութիւններով լի, մեծաշփոթ, սնամէջ եւ անոճ բացականչութիւնների մէջ, որոնցից կազմուում է մեր հայրենասիրական երգերի մեծագոյն մասը, սրանք պարզ, բնական, սրտից բխած, անկեղծ ու ազնիւ աղաղակներ են, դրանով իսկ յուզիչ եւ անթառամօրէն գեղեցիկ:

*Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր եմք մեք
Որ մըրըկաւ էինք զայրուած.
Բախարին ամէն ոխ չար ու նենգ
Ի մի համբոյր ցրուին՝ ի բաց.
Ընդ ասպնէղօք ինչ կայ սիրուն
Քան զանձկայի Եղբայր անուն:*

«Գարուն»-ը իր տեսակի մէջ հրաշակերտ է, ճշմարիտ ժողովրդական երգի պէս վճիտ ու խոր: Այս բանաստեղծութեամբ Պէշիկթաշլեանը պատմողական, արտաքին նկարագրական հայրենասիրութիւնը դարձրեց մարդկային կեանքի իմաստ: Այստեղ հայրենասիրութիւնը արդէն այն խօսքը չէ, որ ասում էին բոլորը, յաճախ սովորութիւն ունէր: Գեղարուեստական առումով նրա խօսքը ունի նոր կշիռ ու արժէք, այն գալիս է հոգու խորքերից:

*Թէպէտ թռչնիկն ու հովն հայոց
Անքաղաց շրջին վրայ
Թէեւ պղտոր վրակն հայոց
Նոճինքու մէջ կը սողայ,
Նոքա հառաչք են հայրենեաց,
Նոքա չերթան սրտէս ի բաց:*

1867 թ. աշնան սկզբին տարաբախտ, մարմնով տկար ու վտիտ բանաստեղծը ընկաւ անկողին: Պաշտելի քերթողի հիւանդութեան լուրը կայծակի արագութեամբ տարածուեց ամէնուր: Տխրութիւնը համակել էր բարեկամներին ու աշակերտներին, որոնք յաճախ այցելում էին մեծանուն հիւանդին, Օրթագիւղի ու Բերայի իր ընտանիքի անդամները ջանում էին ամօքել խեղճի վշտերը: Հիւանդը՝ զգացուած այդ վերաբերմունքից, իր դառնացած սրտից նամակով շնորհակալութիւն է յայտնում բարեկամներից մէկին եւ ասում. «Օրհնեա՛լ ըլլան անոնք որ իրենց սրտին գանձերը անմախաճ կը բանան տառապելիւն առջեւ, սակայն, ի գուր կը շողայ արեւը գօս արմատին վրայ, նա ոչ ոստեր ընձիւղէ ու ոչ ծաղիկ բողբոջէ»⁸:

Հիւանդութիւնը կարծես նրան աւելի զգայուն էր դարձրել, խորապէս յուզուում էր ընկերական երեկոյթներին մասնակցել չկարողանալու համար, սրտի ցաւը կրկնապատկուեց յատկապէս այն ժամանակ, երբ չկարողացաւ ներկայ գտնուել Մուրատ-Ռափայէլեան ընկերութեան 1868 թ. տարեկան հանգէսին:

Օրիորդ Սրբուհի Վահանեանը (Տիւսապ) իր յարգած դասատուին երախտագիտութիւն յայտնելու համար, իր սրբազան պարտականութիւնն էր համարում, օրը մէկ կամ երկու անգամ գնալ նրա մօտ նստել, դեղը իր ժամանակին տալ, պատասխանել բժիշկներին, հիւանդին սփոփել իր զուարթ եւ սուր խօսակցութեամբ կամ նրա սիրած հեղինակների գրուածքները կարդալով ժամանակ անցկացնել⁹:

⁸ Պիպէռնեան Ա., Մ. Պէշիկթաշլեան մեծ բանաստեղծի կեանքն ու գործերը, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 127-128:

⁹ Նոյն տեղում, էջ 130-131:

1868 թ., փոթորկալից ձիւնախառն մի օր, Պէշիկթաշլեանի մահուան լուրը գոյժեց, հանճարը մարեց՝ Հայոց տխուր սրտերին նոր տխրութիւն աւելացնելով: Ազգը ողբաց այն մեծանուն քերթողի ու հայրենասէրի դառն կորուստը:

Գրական ու ազգային այս շնաշխարհիկ անմահ դէմքը իր տաղանդին ու համբաւին արժանավայել կերպով գնահատուեց իր ժամանակի բոլոր հայ մտաւորականներին ու համակրանքի ու մեծարանքի առարկայ եղաւ անխտիր բոլորի համար, որոնք մինչեւ վերջ չդադարեցին իրենց խորին զմայլանքը յայտնել: Բայց հակառակ իր գնահատման այսքան փայլուն արտայայտութիւնների, Պէշիկթաշլեանի նուիրական անունը անյիշատակ մնաց այն անմոռանալի 1871 թուականից յետոյ, երբ հանդիսաւոր տօնուեց նրա մահուան տարեդարձը եւ հէնց այդ տարում կանգնեցուեց անմահ բանաստեղծի բրգաձեւ շիրիմը, հետեւեալ պարզ վերտառութեամբ.

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

1829-1868

Նոյեմբեր 22 ¹⁰

Նոյն այդ թուականին՝ 1871-ին, Մուրատ-Ռափայէլեան աշակերտների ընկերութիւնը Տօք. Շիշմանեանի (Մերենց) նախաձեռնութեամբ, հայ հանճարի քերթուածները, ճառերը ու թարգմանութիւնները ի մի հաւաքելով լոյս ընծայեց «Մատենագրութիւն՝ Մ. Պէշիկթաշլեան»-ի անունով հատորը: Իսկ երբ ազգասէր երիտասարդների խորհուրդը յղացաւ արժանավայել կերպով տօնելու անմոռանալի քերթողի մահուան տարեդարձը, անտարակոյս Պէշիկթաշլեանի ոսկորները մի պահ հրճուեցին: Մահուան տարեդարձը տօնելու առաջարկը եղել էր Յովհաննէս Վահագն Աճեմեան հայրենասէր երիտասարդի կողմից, որ առաջին անգամ ուշագրաւ կոչ ուղղեց բոլոր ազգայիններին հետեւեալ սրտառուչ տողերով.

«...Հոն, ուր ուր ամառն անգամ մարդկան մտքն շանցնիւր յայց ելնել, միակ մահաւճան մը կայ գագաթն ի վեր բարձրացուցած:

Այն մահաւճանին տակ կը հանգչի Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան...:

Այցելո՛ւ, ո՛վ որ ըլլաս, անտարբեր մ'անցնիւր այն շիրմին քովն, ու եթէ խորհելու կարողութիւն ունիս, մտածէ պահ մը այն գործին վրայ զոր Աստուած ստեղծեց ու Հայերը անուանեցին Պէշիկթաշլեան...:

Կարդա՛ւ ուշի ուշով այն ազգասիրութեամբ լի մատեանը, որ կոչի կեանք Պէշիկթաշլեանի...»¹¹:

Պէշիկթաշլեանը՝ 19-րդ դարի դասական մեծագոյն հայ քերթողը, յաւէտ անմահ պիտի մնայ ապագայ բոլոր սերունդների մօտ, պիտի յիշուի իր պաշտելի անունը ո՛չ թէ իբր գրական մեծ դէմք, իր թողած շնորհագեղ քերթուածներով, այլեւ պիտի փառաբանուի իբր մեծ հայրենասէր ու ազնուաբարոյ գործիչ, որ այս չքնաղ ձիրքերով օժտուած, հզօր ազդեցութիւն ունեցաւ իր ժամանակակից սերունդի վրայ: Հէնց այն վեհօգի Պէշիկթաշլեանն էր, որ ոգեւորեց ազգը իր հայրենաշունչ երգերով, իր քնարի հոգեզմայլ ձայնով հայրենիքի փառքը ու նրա սխրալի յիշատակները երգեց, նա էր, որ առաջին անգամ, եղբայրութիւն քարոզեց երկնաշունչ շեշտերով, նա էր, որ հայ բեմը կանգնեցրեց, որի վրայ հանդէս բերեց պատմական հրահանգիչ տեսարաններ, այս՝

¹⁰ Այս համեստ շիրմի տապանագրի մէջ, դժբախտաբար, ծննդեան թուականի եւ մահուան ամսաթւի սխալներ կան, քանի որ Պէշիկթաշլեանը, ըստ ընդունուած կարծիքների, ծնուել է 1828 թուականին, իսկ Տօք. Շիշմանեանի (Մերենց) վկայութեամբ, որ մինչեւ վերջին վայրկեանը, իր հիւանդ բարեկամի սմարից չէր բաժանուել, մահացել է 1868 թուականի, նոյեմբերի 29-ին, առաւօտեան:

¹¹ «Մամուլ», Հանդէս ազգային, Գ. տարի Դ. շրջան, թիւ 164 շաբաթ, 1871, Սեպտեմբեր 11, էջ 59:

գերազանցապէս զգայուն մեծ հոգին երկու արիւնակից եղբայրների միջեւ գտնուած ատելութիւնը ջնջեց եւ ազգը առաջնորդեց ամենաազնիւ ձգտումների, եւ ահա այս ամէնի համար իր վեհաշուք ու նուիրական անունը, որ գեղեցիկ զգացումների մարմնացումն է, դարէ դար անեղծ պիտի մնայ ու նրա հոգին պիտի սաւառնի հայութեան վրայ:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Պրահման կրօնական մը քրիստոնեայ ծանօթի մը հետ խօսակցութեան ընթացքին կ'ըսէ. «Քրիստոնէութեան մէջ շատ բաներ կան որոնք կը գտնուին նաեւ մեր կրօնքին մէջ, բացի մէկ բանէ»:

«Իսկ ո՞րն է այդ», հարց կու տայ քրիստոնեան, որուն Պրահմանը կը պատասխանէ. «Փրկիչ մը»:

Քրիստոսի ուսուցման և գործօն կեանքի երեք կարճ տարիները աւելի նպաստած են մարդկութեան վերածնունդին և հոգիի ազնուացման, քան բոլոր իմաստասէրներու և բարոյագէտներու դարերու հետազօտութիւններն ու յորդորները:

Ձեր թշնամիները մի՛ ատէք կիրքով, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ հաշտուիք:

Ազահը իր ինչքերուն տէրը չէ, այլ ինչքերն են իր տէրը:

Եթէ իմաստութիւնը ուրիշին բանականութիւնն է, ուրեմն առաքինութիւնն ալ՝ սրտինը:

Մարդիկ կառավարելու համար սահմանուած իշխանաւորը պարտի ճանչնալ մարդերը:

Իշխանաւորները կը տկարանան երբ փորձեն օրէնքէն աւելի զօրաւոր ըլլալ:

Կիրքերը գոհացնելէ աւելի մեծ հաճոյք մը կայ, այդ ալ յաղթահարելն է անոնց:

Երբ ոսկին խօսի՝ ամէն լեզու կը լռէ:

Շատ խօսք ունեցող մարդը քիչ գործ կը տեսնէ:

Կեանքը կ'իմաստաւորուի այն ատեն՝ երբ ուրիշի համար կ'ապրուի:

Երանելի է ան՝ որ չի ցանկար ուրիշի ունեցածը:

Թերեւս՝ աղքատին շատ բան կը պակսի, սակայն ազահին՝ ամէն բան:

Ժամանակը կը փոխէ նոյնիսկ դատաւորին ակնոցը:

Մի՛ ըլլաք չարախօս՝ նոյնիսկ ձեր չարախօսներուն: